

М.В. Стопчак

ТВОРЧИЙ СПАДОК ПЕРШИХ ІСТОРИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1920 РОКІВ – ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ДЕРЖАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДИРЕКТОРІЇ.

Проголосивши 24 серпня 1991 року Акт про незалежність України, український народ крок за кроком розбудовує власну державу. Це – складне завдання, його вирішення відбувається у гострому протиборстві з силами досить потужної комуністичної опозиції у Верховній Раді України, що мріє про відродження “єдиного і неподільного” Радянського Союзу; воно гальмується через некомпетентність ряду працівників державного апарату в центрі і на місцях, їх небажання і невміння по-новому працювати в умовах державотворення. Не до кінця теоретично вибудована концепція державотворення, свідченням чого є поява Указу Президента України від 15 січня 2000 року про проведення у квітні цього ж року Всеукраїнського референдуму. На нього виносяться питання про створення в Україні двопалатного парламенту, право Президента розпускати цей парламент, ліквідацію депутатської недоторканості тощо. Отже, йде пошук власного шляху державотворення. Але, торуючи цей шлях, не слід забувати про досвід державотворення минулих поколінь українців, зокрема, за доби Директорії. Уважний аналіз стану державотворення в сучасній Україні свідчить про те, що багато нинішніх проблем, навіть та послідовність, з якою вони виникають, в значній мірі ідентичні з проблемами, що їх переживала Директорія. Все це зумовлює необхідність уважного ставлення до досвіду Директорії по створенню української державності з тим, щоб не припуститись аналогічних помилок.

Вивчення державотворчої діяльності Директорії – надзвичайно складне завдання. Як зазначав відомий дослідник історії Української революції 1917-1920 рр. професор В.Ф.Солдатенко, “...із оцінкою Директорії, Української Народної Республіки “другого видання” ситуація виглядає вкрай заплутано, майже безнадійно”¹, підкреслюючи при цьому, що поза увагою дослідників залишається багато аспектів досвіду УНР доби Директорії, зокрема, оцінка сутності теоретичного аспекту стратегії державного будівництва². Проте значну можливість для дослідження основних тенденцій розвитку української державності в період боротьби з гетьманатом і згодом відродження УНР надають праці перших істориків Української революції – М.С.Грушевського, П.Шаповала, В.Винниченка, П.Христюка, І.Мазепи, С.Петлюри та інших, які самі були активними учасниками тих подій. “Історіографічна оцінка досвіду, - як справедливо підкреслював В.Ф.Солдатенко в інтерв’ю головному редактору газети “Історія України”, - базується не лише на оригінальній оцінці фактів, а й на основі аналізу тих уявлень, які мали про революцію, її причини, сутність, характер, мету, стратегію і тактику, розстановку класових і національно-політичних сил, рушійні сили, її натхненники і організатори”³.

Глибоке вивчення праць вищеназваних істориків дозволяє виділити два етапи державотворення за час існування Директорії. Зміст першого з них – це пошуки стратегії державотворення. Хронологічні рамки цього етапу, на наш погляд, – листопад 1918 року – серпень 1919 року. Одним з перших полеміку щодо майбутнього державного устрою України розпочав лідер колишньої Центральної Ради М.С.Грушевський. У своїй статті “Роковини”, присвяченій річниці III Універсалу Центральної Ради, М.Грушевський зазначав, що основні напрямки розвитку української державності вже визначені у документах Центральної Ради, і тому потрібно лише активно втілювати їх у життя. “Тепер, - писав М.С.Грушевський, - коли ідея національного самоозначення, ідея народоправства, ідея соціалістичного хазяйства іде все ширшим ходом по землі, змітаючи

з неї найтвердіші твердині реакції, менше ніж коли допустимі малодушні сумніви в тім, що та політична і соціальна база, на котрій будувала будучність України, її демократія рік тому, може бути викривлена, вивернена, розбита, знищена якими-небудь супротивними течіями.

Україна не може бути позбавлена самоозначення і державного життя. А воно може бути збудоване нормально, трірко і, певно, тільки на принципах, вказаних великими актами ЦР”⁴

Однак, ця думка М.Грушевського не була сприйнята його колишніми соратниками з визвольної боротьби. Це виявилось вже під час засідання 13 листопада 1918 року, коли була створена Директорія. За спогадами Р.Лашенка, одного з активних учасників цього засідання, а згодом професора Українського Вільного Університету, після обрання Директорії “зібрання приступило до обговорення тих головних базових точок, які нова влада повинна була задекларувати. Проф. Швець пропонував, щоб Директорія оголосила акт про скликання розігнаної німцями Центральної Ради і ту ж думку гаряче підтримував Шаповал.”⁵ Але, як зазначає Р.Лашенко, більшість учасників зборів, у тому числі і В.Винниченко, відкинули цю пропозицію, вважаючи, що Центральна Рада втратила свою популярність, і підтримали точку зору про те, що “треба закликати до життя ... таку установу, коло котрої купчилися би найширші кола, якомога ширші верстви української людності і взагалі усього населення України. Такою установою можуть бути Установчі збори України, або парламент з установчими функціями”⁶.

Отже, розвиток української державності за принципами, визначеними Центральною Радою, було відкинута Директорією. Вона опинилась перед необхідністю шукати свій власний шлях. Його пошук виявився надто складним і болючим. У першому офіційному документі Директорії – відозві до населення, виданій в ніч з 14 на 15 листопада 1918 року, присутні лише загальні гасла, тобто була відсутня розгорнута програма державотворення. “... Всі соціальні і політичні здобутки революційної демократії будуть повернені, - говорилось у відозві. – А Українські Установчі Збори твердо і непохитно закріплять їх на вільній Українській Землі”⁷.

На те, що значна кількість питань, пов'язаних із майбутнім української державності, залишилась поза рамками відозви, звернув увагу лідер українських есерів П.Христюк. У своїй праці “Замітки і матеріали до історії української революції” він писав: “Поза загальними фразами про необхідність повалення поміщицько-буржуазного режиму і відновлення політичних і соціальних революційних здобутків українського народу, що мали бути закріплені Українськими Установчими Зборами, не знаходимо у відозві більш конкретного і сталого визначення цілей боротьби; одне тільки було зазначено в ній з безсумнівною ясністю: оборона незалежності Української Держави в формі Української Народньої Республіки.”⁸

Правда, П.Христюк дає своє розуміння причин такої ситуації. На його думку, на момент проголошення відозви головним завданням Директорії було збройне повалення гетьманського режиму П.Скоропадського, питання ж про майбутній політичний і соціально-економічний лад мали розглядатись після досягнення перемоги.⁹

Праці перших істориків Української революції свідчать про те, що керівництво Директорії, у тому числі її Голова В.Винниченко, розуміли нагальну потребу визначитись із майбутніми засадами української державності після перемоги над гетьманщиною. Про це свідчить праця В.Винниченка “Відродження нації”. З неї випливає, що питання державотворення активно обговорювались вже на перших засіданнях Директорії. “Директорія, - говорив В.Винниченко, - повинна зразу ж голосно означити перед широкими масами, що керівництво ведеться колективом, партіями, а не окремими особами..., що на першому місці стоять соціально-економічні інтереси працюючих клас, що рух є республіканський і що в той же час чисто національний, український, проти руської буржуазії і німецької гетьманщини”¹⁰.

Але такі загальні гасла не давали відповіді на питання про конкретну форму, у якій буде реалізована українська державність, рушійні сили, які на практиці будуть цю державність будувати. Вирішення цього завдання, на думку лідера українських есерів П.Христюка, виявилось надзвичайно важким для керманічів Директорії. Він викладає і своє бачення причин цього. ““Невдячна” суспільно-економічна структура України, - писав П.Христюк, - не сприяла виробленню ясної класової революційної лінії. 80% селянського, хліборобського населення, менше 10% пролетаріата, все це в’язало українські соціалістичні революційні партії в їх соціалістичних плянах. Селянський характер Української революції, здавалось, не підлягав ніякому сумнівові. В українській політичній пресі того часу повстання проти гетьманщини називали просто селянським повстанням; головною підпорою революції всі українські соціалісти вважали малоземельне та безземельне селянство. Робітництво при цьому вважалось цілком другорядним фактором”.¹¹

Проте хід антигетьманської боротьби показав керівникам Директорії, що активною силою цієї боротьби були і робітники. “Повстанська армія, - зазначав В.Винниченко, - поповнялась переважно пролетарським елементом, себто тим елементом, який, насамперед, найбільше зазнав страждання й пониження від панства й який не мав великого хазяйства, що прив’язувало б його до хати. По містах і містечках активною ініціативною силою було, розуміється, робітництво, як українське, так і не українське.”¹² Все це змушувало Директорію при виробленні стратегії державотворення брати до уваги, в першу чергу, інтереси і настрої саме пролетарської та напівпролетарської верстви українського міста і села, які були близькі й іншим категоріям працюючих. При цьому керівники Директорії розуміли, що ці верстви, будучи радикально налаштованими щодо засад державотворення, і, схилиючись до запровадження в Україні радянської влади, змусять і саму Директорію радикально переглянути свою програму.¹³ Враховуючи ситуацію, що склалась, лідер Директорії В.Винниченко запропонував запровадити в Україні систему радянської влади. Обгрунтовуючи свою позицію, В.Винниченко писав у праці “Відродження нації” : “Маючи це на увазі, передбачаючи, що цього руху спинити неможливо..., знаючи, що він неминуче захопить наші маси, що він нас зітре, коли ми будемо ставити йому опір; а, з іншого боку, бажаючи не випустити ініціативи й керівництва з національно-українських рук, щоб так зберегти національні і державні наші завоювання в цій революції, я ще в Фастові поставив перед Директорією питання про прийняття системи радянської влади на Україні. Цим, розуміється, ми стали би на ґрунт чисто соціалістичної революції. Цим, розуміється, ми одпихнули б од себе наші помірковані, дрібнобуржуазні національні елементи.

Але за цю соціальну одважність ми придбали б для українського національного відродження таких активних і сильних прихильників, як пролетаріат села і міста.”¹⁴

Проте В.Винниченку не вдалось переконати інших членів Директорії в доцільності своєї пропозиції, вони зустріли її вороже. Особливо негативно поставився до цієї ідеї С.Петлюра, який був прибічником іншої, “європейської” моделі влади. Таким чином, Директорія на кінець 1918 року опинилась перед альтернативою: або обрати європейську модель, пов’язану з утвердженням принципу розподілу влад, розвитком парламентаризму (в українських умовах – скликанням Установчих Зборів), або ж взяти на озброєння ідею диктатури пролетаріату і “республіки Рад”.

У працях перших істориків Української революції, зокрема, І.Мазепи, здійснена спроба відповісти на питання про причини, які могли викликати до життя подібну альтернативу. І.Мазепа у своїй праці “В огні і бурі революції” переконливо доводить, що для неї в Україні на кінець 1918 року склався цілком реальний ґрунт. “В середині самих українських провідних кіл, - писав І.Мазепа, - під впливом більшовицьких успіхів відбувався глибокий процес роз’єднання на два табори: одного протибільшовицького – і другого, що схилився до ідеології більшовиків. Невдачі Центральної Ради в попередню добу революції і поширення симпатій до більшовиків серед українських мас – все це на

багатьох вплинуло так, що, мовляв, треба й нам, українцям, стати на позицію совітів, щоб не розійтися з своїм народом. Зміцненню цих настроїв ще більше сприяли тодішні події в Німеччині та Австро-Угорщині, де утворилися правительства на чолі з соціалістами. Був майже загальний погляд, що почалася світова соціалістична революція, а тому й на революцію на Україні дивилися, як на "початкову фазу" світової революції"¹⁵.

Розв'язати цю дилему Директорія спробувала на так званій "Державній нараді", яка відбулась 12-14 грудня 1918 року у Вінниці, де тоді перебувала штаб-квартира Директорії. У нараді, крім членів Директорії, також взяли участь представники найбільш впливових, політичних партій, зокрема, есерів, соціал-демократів, соціалістів-самостійників та деяких інших. Проте і на цій нараді ідея "радянської влади" не знайшла підтримки. Опинившись у меншості, Голова Директорії В.Винниченко, за його ж власними словами, пішов на хитрість. "...Я, - писав В.Винниченко, - на другий день по одкіненню системи чисто радянської влади, вніс нову пропозицію: прийняти систему "трудових рад", себто рад представників усіх елементів громадянства, які не живуть з експлуатації чужої праці. Другими словами, це мала бути диктатура не пролетаріата й незаможного селянства, а диктатура трудового люду"¹⁶.

У запропонованій В.Винниченко формулі було багато суперечливого, незрозумілого, особливо щодо питання про те, кого вважати трудовим людом. Чи входили сюди, скажімо, служителі культу, письменники, чиновники, адже вони теж не жили з експлуатації чужої праці? Але і сам В.Винниченко у "Відродженні нації" зізнається у недосконалості ідеї трудових рад. "Розуміється, - писав він, - в цій формулі вже були неясності, недоговореності, якість змягчення чогось, затушовування ясних і всім уже відомих принципів."¹⁷

Але, незважаючи на ряд суперечностей, пропозиція В.Винниченка задовольнила всіх: партії і Директорію. Отже, після наради у Вінниці, визначився третій шлях при розробці стратегії державотворення, який полягав у намаганні створити "вертикаль" трудових рад: на місцях – губернські і повітові, а в центрі – Конгрес трудового народу.

Праці перших істориків Української революції свідчать, що Директорія надто повільно і непослідовно впроваджувала схвалену нею ж ідею трудових рад у життя. Увійшовши 19 грудня 1918 року до Києва, пише з іронією П.Христюк "... Директорія на цілий тиждень попала в жовто-блакитні обійми Національного Союзу і геть зомліла в тих обіймах, забувши про революцію, про селян і робітників."¹⁸ І лише 26 грудня 1918 року Директорія обнародувала текст Декларації, наведений у праці В.Винниченка "Відродження нації", у якій дещо конкретизувала принцип трудових рад. "Влада в Українській Народній Республіці, - зазначалось у Декларації, - повинна належати лише клясам працюючим – робітництву й селянству, тим клясам, що здобули цю владу своєю кров'ю"¹⁹, а "кляси не трудові, експлуататорські, які живляться й розкошують з праці кляс трудових, кляси, які нищили край, руйнували господарства й одзначали своє правління жорстокостями й реакцією, не мають права голосу в порядкуванні державою"²⁰. Остаточне вирішення питання про форму влади в УНР, - підкреслювалось у Декларації, - відкладається до скликання Конгресу Трудового Народу України.²¹

Проте подальший розвиток подій показав, що висування ідеї трудових рад, як форми державності, лише на короткий час примирило різні політичні сили, та й самі автори цієї ідеї, зокрема, В.Винниченко, не виявили послідовності у її відстоюванні. Це яскраво виявилось під час роботи VI конгресу УСДРП (10-12 січня 1919 р.), тобто партії, лідером якої був Голова Директорії В.Винниченко. Перипетії обговорення ключового питання на конгресі - про поточний момент, ми знаходимо у праці І.Мазепи "В огні і бурі революції". Він зазначав, що при обговоренні партія повинна була визначитись із ставленням до Директорії і радянської форми влади. При обговоренні поточного моменту, писав І.Мазепа, з'їзд фактично розколовся. Частина делегатів відстоювала радянську систему влади, інші – парламентську. У цій ситуації зміст підсумкових рішень конгресу залежав значною мірою від позиції керівного ядра УСДРП, в першу чергу, - Голови

Директорії і лідера партії В.Винниченка і голови уряду В.Чехівського. За свідченням І.Мазепи, вони зайняли протилежні позиції. В.Чехівський висловився за радянську форму влади на Україні. “В гарячій промові він доводив, що є совіти й совіти, - пише І.Мазепа, - й що сама по собі совітська система й большевизм – це дві зовсім різні речі. Він відкидав большевицьку методу, як диктаторську та насильницьку. Чехівський із запалом говорив, що в революційні часи нам не треба парламентів на основі загального виборчого права, які мовляв, бувають на руку буржуазії, а треба совітів в їх “чистому, непоганеному виді”, совітів “без терору й насильства”²²

В той же час, зазначає І.Мазепа, в промові В.Винниченка не було ясної позиції, але вона була “протисовітська”.²³ “Треба насамперед, - говорив В.Винниченко, - відшукати вдовольняючі форми державного розвитку... Я не вважаю, що соціальну революцію доконче мусять переводити совдепи”²⁴

Підсумовуючи обидва виступи, І. Мазепа констатував: “Як один, так і другий не мали ясного погляду на справу. Замість того, щоб справу творення незалежної України покласти в основу всебічного визволення українського народу... , вони блукали між кличами демократії та диктатури й шукали виходу для “гармонійного поєднання” ідеї національної з соціальною в неясних формулах про “трудова влада”, про “ради трудового народу” і т.п.”²⁵

В результаті обговорення Конгрес підтримав позицію В.Винниченка, відхиливши проект резолюції незалежників, що обстоювали систему радянської влади на Україні. “Позиція “українських совітів” була розбита”,²⁶ - із задоволенням констатує І.Мазепа, оскільки він, разом із очолюваною ним катеринославською делегацією УСДРП, виступав на з’їзді з антирадянських позицій. За словами І.Мазепи, в основу резолюції з’їзду про поточний момент була покладена пропозиція саме “катеринославців”. Цю резолюцію наводить у своїй праці “Замітки і матеріали до історії української революції” П.Христюк.

“Сучасна революція на Україні, - говорилося у резолюції, - є лише початкова підготовча стадія соціалістичної революції, стадія здійснення в першу чергу всіх загально-демократичних реформ, стадія панування справжнього демократизму, через який і на підставі якого можливий успішний перехід до соціалізму. Виходячи з цього, Конгрес висловлюється за скликання в найближчому часі органа всенародного представництва, парламента, обраного на основі загального і т.д. виборчого права”²⁷

Отже, підсумки роботи УІ конгресу УСДРП засвідчили, що українська соціал-демократія не зуміла досягти єдиної точки зору щодо питання про форму української державності. Значною мірою цьому сприяла відсутність чіткої позиції в її керівному ядрі. Адже лідер УСДРП і Голова Директорії В.Винниченко протягом місяця кардинально змінив свою точку зору на прийнятність для України радянської форми влади.

Невдалою була і наступна спроба провідників Української революції порозумітись щодо ключових питань державотворення; ця спроба була здійснена на черговій Державній нараді, скликаній Директорією 16 січня 1919 року у Києві. На нараді, крім членів Директорії і уряду, були представники УПСР, УСДРП, Селянської Спілки, соціалістів-самостійників і Січових Стрільців. Про підсумки наради досить ґрунтовно пише І.Мазепа. Він відзначив, що на нараді окреслилось кілька точок зору щодо майбутнього державного устрою УНР. Частина учасників (ліве крило УСДРП, представники Селянської Спілки і партії есерів) – відстоювали радянську форму влади, інша (соціалісти-самостійники) - висловились за диктатуру Директорії. Праве крило УСДРП виступило з не зовсім ясною ідеєю напівдиктатури Директорії шляхом обмеження прав майбутнього Трудового Конгресу дорадчими функціями, а представники Січових Стрільців запропонували замість Директорії встановити військову диктатуру у складі триумвірату Є.Коновальця, С.Петлюри та А.Мельника. Дискусії ні до чого не призвели, тим більше, що і виступи членів Директорії не внесли ясності. “З членів Директорії, - відзначав І.Мазепа, - різко проти більшовиків висловився Петлюра. Швець говорив невиразно. Винниченко, як і завжди, імпровізував і не мав ясного погляду на справу.”²⁸ І

підводячи невтішний підсумок наради, І.Мазепа пише: “Коли після всіх цих промов представники Січових Стрільців взяли свій внесок назад, нарада нічого іншого не могла придумати, як те, що, мовляв, нехай залишається все так, як було”.²⁹

В обстановці повної невизначеності щодо державотворчої перспективи України провідні політичні сили Української революції зібрались на Трудовий Конгрес України, що відкрився в Києві 22 січня 1919 року. Правда, дослідники розходяться щодо кількості делегатів, обраних на Конгрес. Так, П.Христюк свідчить, що на Конгрес прибуло близько 300 делегатів,³⁰ а І.Мазепа наводить цифру у більш ніж 400 делегатів, з яких 36 представляли ЗУНР.³¹ Але, незважаючи на певні розходження, перші історики Української революції, особливо П.Христюк, М.Шаповал, І.Мазепа, в своїх працях приділили значну увагу роботі Трудового Конгресу України. Так, П.Христюк наводить текст “Інструкції для виборів на Конгрес трудового народу України”, затверджений Директорією 5 січня 1919 року, подає, як і М.Шаповал, аналіз чисельного і якісного складу обраних на Конгрес делегатів. З “Інструкції”, зокрема, випливало, що делегати на Конгрес обирались на куріальній основі, причому розподіл мандатів був нерівним: від селянства мало бути обрано 377 делегатів, робітників – 118, “трудої інтелігенції” – 33. Крім того, передбачалось окреме представництво Всеукраїнського залізничного з’їзду – 20 делегатів, і Всеукраїнського поштового з’їзду – 10 делегатів.³² Отже, представництво від двох останніх професійних груп практично дорівнювало представництву від усієї “трудої інтелігенції”. Правда, з вищеназаних праць не зовсім зрозуміло, хто власне належав до “трудої інтелігенції”. Так, в праці М.Шаповала ця категорія делегатів визначалась надто нечітко: “... робітники на ниві народної освіти і службовці в народних кооперативах, земських та міських самоврядуваннях та інших установах державних, громадських і приватних”.³³

Оцінка дослідниками якісного складу делегатів Конгресу також була неоднозначною. М.Шаповал, зокрема, вважав, що обраний на Конгрес склад делегатів буде здатним вирішити одне з найважливіших завдань революції – передати владу трудящому люду. Навпаки, П.Христюк та І.Мазепа вважали склад Конгресу невідповідним настроям мас. Зокрема, П.Христюк вважав, що цьому сприяли не лише об’єктивні причини (наступ радянського війська, інтервенція білогвардійців і французів, виступи частини селян проти Директорії тощо), але й недалекоглядна політика самої Директорії. Лідер есерів негативно поставився до заборони брати участь у виборах на Конгрес республіканській армії і до створення курії трудової інтелігенції. Явно не сприйняв він запрошення до участі у роботі Конгресу з вирішальним голосом і депутатів з Галичини, оскільки, на його думку “Галичина переживала саме початкову стадію національно-буржуазної революції; перед вела там дрібна буржуазія, яка зовсім не розуміла і не хотіла розуміти наддніпрянського “більшевицького” селянства”.³⁴ Затвержені в “Інструкції” принципи обрання на Конгрес делегатів П.Христюк пояснював намаганням Директорії сформувати слухняну більшість для проведення бажаних для Директорії рішень.

Праці перших дослідників Української революції дають досить повну картину роботи самого Конгресу. Вони свідчать, що в ході його роботи висловлювались різноманітні, часом кардинально протилежні пропозиції: від передачі влади радам робітничих і солдатських депутатів і негайного проголошення України соціалістичною республікою до формування так званого “Малого конгресу” з повноваженнями “верховної влади” або європейського варіанту парламентської республіки. При цьому, в працях ряду авторів дається оцінка центрального на Конгресі виступу Голови Директорії В.Винниченка 25 січня 1919 року. Сам виступ найбільш повно цитує у своїй праці “В огні і бурі революції” І.Мазепа.³⁵ У своєму виступі В.Винниченко говорив про заслуги і прорахунки Директорії, труднощі внутрішньополітичної обстановки, негативний вплив більшовицької Росії на хід проведення в Україні соціальних реформ. Завершуючи свою доповідь, Голова Директорії підкреслював, що він залишається противником

більшовицької системи влади: "... Наші реформи - не большевизм. Ми не большевики. Директорія у своїй діяльності орієнтується на культурний Захід. Особливі умови життя в Росії породили совіти, але соціальна революція в інших країнах відбувається в інших формах. Совітська форма російської революції засуджена на загибель. Большевики умирають, бо Антанта заперла їх в усіх портах, але вони хочуть, щоб і ми загинули разом з ними.

Большевики вішають нам петлю на шию, тому можливо, що у нас будуть китайсько-латишські совіти. Але наш народ нікому не дозволить сісти йому на плечі".³⁶

Антибільшовицька за змістом промова В.Винниченка, зазначав І.Мазепа, справила враження на учасників Конгресу. "Але в ній, як і в промові на партійному з'їзді, не було ясної відповіді на головне питання, яке тоді мучило всіх: що ж робити далі. Деякі фракції висловлювались навіть за те, щоб у своїй постанові Конгрес указав на цю "прогалину" в програмовій промові голови Директорії".³⁷

На відсутність конструктивізму, чітких орієнтирів на майбутнє у виступі В.Винниченка звернув увагу і П.Христюк. "За В.Винниченком, - пише автор, - пішли інші "ура-патріотичні промови". І знову, як і , приблизно рік тому... соціально-економічний, класовий момент в українській революції було затушковано моментом національно-політичним. Питання про радянську форму влади знову було цілком ідентифіковано з питанням національного поневолення України Московщиною".³⁸

Врешті-решт, Конгрес після гострих дискусій в умовах швидкого наступу російських радянських військ 28 січня 1919 року ухвалив "Закон про форму влади на Україні". Його основні положення зафіксовані у працях І.Мазепи та П.Христюка.³⁹ Аналіз закону свідчить, що на Конгресі Директорії і українським політичним партіям так і не вдалось досягти єдності у визначення стратегічних орієнтирів державотворення. Адже з одного боку, Конгрес висловився проти організації робітничої диктатури і за "демократичний лад на Україні", доручивши своїм комісіям і уряду "підготувати закон для вибора всенародного парламенту Великої Соборної Української Республіки". А з іншого боку - не відмовився від "трудового принципу", ухваливши, що місцева адміністрація повинна "працювати в контакт і під контролем місцевих трудових рад, обраних пропорціонально від селян і робітників".

Оцінки підсумків роботи Трудового Конгресу в працях перших дослідників Української революції переважно критичні. Голова Директорії В.Винниченко характеризував Конгрес як "мертво народжений". І.Мазепа зазначав, що "перебування Директорії в Києві закінчилось під знаком глибокого роз'єднання українських національних сил".⁴⁰ Негативно оцінював підсумки роботи Конгресу і П.Христюк. "Взятий Директорією з отаманами курс ліквідації революції й ідеї диктатури працюючих було стверджено правцею Конгресу..., - писав автор. - Конгрес відбувся, але того Конгресу, про який йшлося в дні революційного піднесення робітничо-селянських мас проти гетьманщини, Конгресу пролетаріату і революційного селянства не було".⁴¹

Наступ більшовицького війська змусив Директорію 2 лютого 1919 року, тобто майже одразу по закінченню роботи Конгресу, залишити Київ. Отже, і питання про стратегічні засади державотворення залишилось відкритим і недовершеним. Його вирішення ускладнювалось тим, що Директорії довгий час довелося вести життя, яке В.Винниченко характеризував як "вагонне животіння, блукання по станціях, містечках, без притулку, без ладу, без війська, без території й з ворогами з усіх боків".⁴² У цей період відбувались постійні дискусії між провідними політичними силами Української революції з приводу трудового принципу формування влади. В умовах успішного наступу радянських військ і невдач армії УНР ці сили, і в першу чергу УПСР і УСДРП, почали еволюціонувати в бік визнання трудових рад. Про це свідчить Декларація новоствореного соціалістичного уряду Б.Мартоса від 12 квітня 1919 року, яка наведена у вищезазначених працях як П.Христюка, так і І.Мазепи. У ній уряд, зокрема, заявляв, що "... у внутрішній політиці... ним буде вжито найенергійніших заходів, аби всюди організувалися

робітничо-селянські трудові ради для контролю над діяльністю місцевих властей. На цю справу Народне Правительство призначає спеціальні кошти по удержанню трудових рад, як державних інституцій.”⁴³ Одночасно з оголошенням Декларації, як зазначав І.Мазепа, українські партії есерів і соціал-демократів за погодженням із Урядом, Петлюрою і Макаренком 18 квітня 1919 року схвалили умови порозуміння з “соціалістичними протибольшевицькими силами по той бік фронту, які стоять на ґрунті самостійності України”. У третьому пункті цього документу зазначалось, що “трудова рада мають на місцях контрольні функції до вирішення питання про форму влади в центрі і на місцях”.⁴⁴

В умовах роз’єднання провідних політичних сил хиталась у корінних питаннях державотворення і Директорія. Але в кінці літа 1919 року Директорія визначилась. В умовах, коли революція в Європі йшла на спад, а також, виходячи з необхідності порозумітись з Антантою, керівні кола УНР висловились за парламентську форму влади в Україні, таким чином остаточно відмовившись від ідеї трудових рад. Так, 12 серпня 1919 року Рада Народних Міністрів УНР ухвалила Декларацію, у якій зазначалось, що уряд у згоді з Директорією УНР “... виробляє проекти законів про вибори в Парламент з правом Установчих Зборів і про утворення реформованих органів управління (самоврядування) на місцях на основі всенародного, безпосереднього, таємного, рівного й пропорційного виборчого права”.⁴⁵

Таким чином, серпнева Декларація знаменувала завершення першого етапу державотворення і початок другого етапу, який охоплює період з серпня 1919 року по листопад 1920 року. Для цього етапу характерна спроба українських лідерів запровадити в Україні саме парламентську форму влади.

Після серпневої Декларації уряду ідея скликання парламенту набирає вже конкретних обрисів. Зокрема, на нараді членів Трудового Конгресу у Кам’яниці 17 вересня 1919 року було прийнято рішення про необхідність створення предпарламенту з метою “управління планомірного будівництва держави”. Він мав “існувати до скликання Парламенту або сесії Трудового Конгресу”.⁴⁶ А в оприлюдненій в цей же день С.Петлюрою відозві “До населення всієї соборної України” парламентські плани Директорії сформульовані вже досить конкретно: “Щоб остаточно збудувати та завершити будівлю Української Держави, Уряд Республіки при першій змозі скличе Велику Державну Раду, - яка прозветься українським Парламентом з установчими функціями, до складу якого увійдуть представники найширших кіл українського громадянства. Цей парламент, а не хтось інший, розв’яже справу нашого державного устрою і дасть нарешті спокій, лад і силу Державі”.⁴⁷

Висловлена у відозві ідея скликання парламенту знайшла своє відображення у відповідній декларації Уряду УНР від 24 вересня 1919 року, яку наводить у своїй праці “В огні і бурі революції” І.Мазепа.⁴⁸ В свою чергу Уряд доручив міністерству внутрішніх справ підготувати відповідний проект закону. Але війна з Добровольчою армією Денікіна, що розпочалась у жовтні, наступні драматичні події, пов’язані з невдачами вояків УНР, перешкодили здійсненню цих планів.

Протягом 1920 року, як свідчать праці перших істориків Української революції, інші документи, питання про скликання повноважного законодавчого органу в офіційних документах Директорії та Уряду УНР зустрічається досить часто. Так, в умовах приходу на Україну поляків 2 червня 1920 року Уряд УНР обнародував “Декларацію Правительства Української Народної Республіки”. Документ, наведений у вищезазначеній праці І.Мазепа, був явно антибільшовицького спрямування. “Порядок на Україні, - говорилось в Декларації, - повинен відповідати дійсним потребам населення. Його встановить народне представництво – парламент... Тоді не зможе одна якась партія підбивати під себе всю людність, як цього хотять большевики-комуністи для своєї партії”.⁴⁹ До того ж часу, зазначалось далі в Декларації, поки не складуться умови для виборів у парламент, Уряд в найближчій часі скличе предпарламент, який буде

здійснювати поточну законодавчу роботу, яку до цього змушена була здійснювати Рада Народних Міністрів.⁵⁰

Але цей та інші подібні документи виявились лише декларацією про наміри і на практиці не втілювались у життя. Це значною мірою, поряд з іншими причинами, пояснювалось і тим, що у 1920 році, особливо після 21 травня, коли С.Петлюра став одноосібним керівником Української Держави, значно загострились протиріччя між ним та Урядом УНР. С.Петлюра, отримавши виключні повноваження, не хотів обмежувати свою владу ніякими законодавчими актами. Тому він, зокрема, відмовився підписати схвалений 14 лютого 1920 року Урядом І. Мазепи "Тимчасовий закон про державний устрій і порядок законодавства УНР". Адже цей закон передбачав скликання до 1 травня 1920 року передпарламенту під назвою "Державна Народна Рада", а до його скликання Директорія (з 21 травня її фактично уособлював С.Петлюра) повинна була здійснювати свої повноваження виключно через Раду Народних Міністрів. І.Мазепа наводить у своїй праці роздратований відгук С.Петлюри про цей закон: "Текст "Тимчасового закону" утворює охлократію з ради міністрів, переплутує мале з великим, як ухвалений наспіх, обов'язує до перегляду".⁵¹

Не внесли ясності у взаємовідносини між Директорією і Урядом і два закони, що фактично підсумовували процес українського державотворення в роки Української національно-демократичної революції 1917-1920 років. Вони наведені у праці М.Шаповала "Велика революція і українська визвольна програма".⁵² Це "Закон про тимчасове Верховне Управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці" та "Закон про Державну Народню Раду Української Народньої Республіки". Затверджені С.Петлюрою 12 листопада 1920 року, вони хоча і проголошували ідею розмежування функцій між Директорією, Радою Народних Міністрів та Державною Народною Радою (передпарламентом), але, насправді, не усуваючи старих суперечностей, породжували нові. Так, з одного боку Голова Ради Народних Міністрів призначався Директорією, яка за його поданням призначала членів Уряду, а з іншого боку, Уряд відповідав за свою діяльність не перед Директорією, а перед Державною Народною Радою, яка могла відправити у відставку як окремого міністра, так і увесь Уряд. У законах взагалі не було визначене місце Уряду в системі виконавчої влади; у них спостерігалось й "паралельне законодавство", оскільки Уряд у період, коли Державна Народна Рада не функціонує, отримував право видавати постанови, які після затвердження їх Головою Директорії набували сили закону.

Все це свідчило про те, що провідні політичні сили УНР і у 1920 році так і не зуміли досягти єдності у визначенні основних засад державотворення, зокрема, у таких ключових питаннях як форма влади, взаємовідносини між гілками влади. Схилившись з серпня 1919 року до парламентської моделі влади, керівники УНР, як через об'єктивні, так і суб'єктивні причини, не зуміли втілити цю модель у життя, залишивши її на рівні декларації про наміри.

Таким чином, праці перших істориків і історіографів Української національно-демократичної революції 1917-1920 років є надзвичайно важливим історичним джерелом вивчення державотворчої діяльності Директорії. Їх цінність полягає, перш за все, у тому, що ці праці писались не просто талановитими дослідниками, а діячами, які були безпосередньо причетні до практичної діяльності Директорії, належали до провідних політичних сил Української революції. Глибоке вивчення цих фундаментальних праць дозволяє побачити дуже складний, надзвичайно суперечливий процес розробки провідниками Української революції теоретичних засад української державності, виділити основні його етапи, з'ясувати глибинні причини, які завадили реалізувати ці засади на практиці.

Звичайно, через належність до різних політичних сил ці праці були позначені певними рисами суб'єктивізму, міжпартійного протистояння. Це вимагає від сучасного дослідника і певного критичного підходу до міркувань і оцінок, висловлених у цих

працях. Відсутність такої критичності, зазначав В.Ф.Солдатенко, "шкодить з'ясуванню істини, часто заплутує, здавалось, уже витлумачені моменти, викликає сумніви і навіть недовіру щодо підсумкових оцінок і висновків".⁵³

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Солдатенко В.Ф. Українська революція як суспільний феномен. // Історія України. - 1999. - №39. - С.4;
2. Солдатенко В.Ф. Стан історіографічної розробки та актуальні проблеми дослідження історії Української революції. // Український історичний журнал. - 1999. - №2. - С.33;
3. Солдатенко В.Ф. Українська революція як суспільний феномен. // Історія України. - 1999. - №39. - С.4;
4. Грушевський М. Роковини. 20/7 падолиста 1917 року. // Літературно-науковий вісник. - 1918. - Річник XIX. Т. XXII. - С.6.;
5. Лашенко Р. Як обирали Директорію У.Н.Р. // Розбудова держави. - 1992. - №6. - С.26;
6. Там само. - С. 26-27;
7. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. Т. III. - Прага, 1921. - С.132;
8. Там само;
9. Там само. - С.133, 134;
10. Винниченко В. Відродження нації. - Ч. III. - К. - Відень, 1920. - С.132-133;
11. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. - Т. IV. - Прага, 1922. - С.3;
12. Винниченко В. Вказана праця. - С.133;
13. Там само. - С.132;
14. Там само. - С.134;
15. Мазепа І. В огні і бурі революції. У 4-ч. Ч.1. - Аусбург, 1950. - С.74;
16. Винниченко В. Вказана праця. - С.191;
17. Там само. - С.141;
18. Христюк П. Названа праця. - С.12;
19. Винниченко В. Названа праця. - С.170;
20. Там само. - С.172;
21. Там само. - С.174;
22. Мазепа І. Вказана праця. - С.80;
23. Там само. - С.79;
24. Робітнича газета. - 1919. - №434. - 16 січня;
25. Мазепа І. Вказана праця. - С.79;
26. Там само. - С.81;
27. Христюк П. Вказана праця. - С.53;
28. Мазепа І. Вказана праця. - С.84;
29. Там само;
30. Христюк П. Вказана праця. - С.59;
31. Мазепа І. Вказана праця. - С.88;
32. Христюк П. Вказана праця. - С.59;
33. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. - Прага, 1928. - С.128;
34. Христюк П. Вказана праця. - С.58;
35. Див.: Мазепа І. Вказана праця. - С.89-91;
36. Мазепа І. Вказана праця. - С.90-91;
37. Там само. - С.91;
38. Христюк П. Вказана праця. - С.62;
39. Див.: Мазепа І. Вказана праця. - С.94-95;
- Христюк П. Названа праця. - С.67;
40. Мазепа І. Вказана праця. - С.96;
41. Христюк П. Вказана праця. - С.67-68;
42. Винниченко В. Вказана праця. - С.293;
43. Христюк П. Вказана праця. - С.121;
44. Мазепа І. Вказана праця. - С. 175;
45. Копиленко О., Копиленко М. "Друга" УНР: спроба історико-теоретичного аналізу. // Право України. - 1996. - №8. - С.57;
46. Мазепа І. Вказана праця. - С. 85;
47. Петлюра С. Вибрані твори та документи. - К., 1994. - С.163-164;
48. Мазепа І. Вказана праця. - С.88;
49. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. 1917-1921. Т. III. - Мюнхен, 1951. - С.212;
50. Там само. - С.214;
51. Там само. - С.15-16;
52. Див.: Шаповал М. Вказана праця. - С.186-189;
53. Див.: Солдатенко В.Ф. Українська революція: проблема вивчення концепції та оцінки історіографії. В кн.: Історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м.Харків, 15-17 листопада 1995 року). - Харків, 1995. - С.261.

О.В.Зінько

МОЛОДІЖНІ ПРОСВІТИ ДОБИ УКРАЇНІЗАЦІЇ В ЛІТЕРАТУРІ 20-х р. ХХ ст.

20-ті роки були добою національно-культурного відродження України. Десять років проведення офіційної політики коренізації (в Україні – українізації) об'єктивно підживлювали національні почуття, відроджували ідеї незалежної української державності.

Незважаючи на різне трактування українізації сьогодні, як політики окупантів, обманної українізації, золотого віку українців під владою Рад, доби національної реформи, злету української культури, симбіозу націоналізму та комунізму, головним досягненням цього періоду було активне впровадження досягнень української культури серед населення України, об'єднання української культури з освітою, значну роль у розповсюдженні якої відіграла українська молодь.

Історіографічний аналіз літературних джерел 20-х років підтверджує відсутність єдиної точки зору на українізацію і у дослідників молодіжної проблематики цього періоду. Частина авторів ставилась до ідеї українізації недовірливо¹. На них мав вплив той факт, що серед керівництва України були відкриті супротивники українізації, які підтримували "теорію боротьби двох культур". Згідно з цією теорією першість відводилась російській культурі, як культурі, пов'язаній з прогресивним пролетаріатом та містом, на противагу українській культурі села. Оскільки російська культура рано чи